

Tekst **Durga Saraya**

Durga Saraya is onderzoeker archief en adoptie

Beeld Shutterstock

Wie denk je dat je bent?

Over archieven, macht en de gebruiker die er (niet) toe doet

Als onderzoeker op het gebied van archieven en adoptie wilde ik begrijpen wat er over ons als geadopteerden en over het adoptiesysteem is vastgelegd, hoe die informatie tot stand is gekomen, wat ontbreekt en waarom. Mijn onderzoeksvraag ontstond vanuit een eenvoudige behoefte: grip krijgen op informatie. Wat volgde was echter geen lineair proces van aanvraag en inzage, maar een confrontatie met een informatiewereld die zich presenteert als transparant, terwijl zij in de praktijk selectief toegankelijk blijft zodra je haar bevraagt.

De archiefwereld bleek niet alleen maar een infrastructuur van documenten. Het is ook een cultuur en een machtsstructuur die ik zonder censuur even leerde kennen. Regels, procedures en professionele normen bleken hand in hand te gaan met persoonlijke overtuigingen en (emotionele) blinde vlekken. Waar de ene medewerker met mij meedacht, sloot de ander met bombastisch juridisch taalgebruik en verbaal overgewicht de archiefdeur. Publieke waarden worden zowel politiek links als rechts benoemd, maar zijn in de praktijk behoorlijk strak en tegelijkertijd onduidelijk. Zelfs advies om mij verder te verdiepen via archiefopleidingen werd actief ontmoedigd. De afgelopen twee jaar ervoer ik als onderzoeker archief en adoptie een ononder-

broken stroom van systemisch, racistisch en koloniaal geweld, nauwelijks te bewijzen doordat mijn klachten structureel ondergeschikt werden gemaakt aan die van de instituten die mij tegelijkertijd beoordeelden en hun eigen gelijk bij voorbaat veiligstelden. Op een bepaald moment voelde het als een omkering van controle, vergelijkbaar met Rhythm 0 (<https://www.artsenauto.nl/het-lichaam-als-artistiek-gereedschap/>) van Marina Abramović, waarin het publiek vrij spel kreeg en de publieke waarde zijn werk moest doen. Een wrange parallel met een archiefsysteem dat zich beroept op regels, maar de gevolgen dus volledig bij de gebruiker neerlegt, in dit geval bij mij als onderzoeker archief en adoptie.

'WAAROM BLIJFT DE TAAL VAN INFORMATIE-VOORZIENING VERANKERD IN BESTUURLIJKE LOGICA?'

In vele gesprekken met belanghebbenden, archief-medewerkers, inspecteurs en beleidsmakers in binnen- en buitenland werd herhaaldelijk uitgelegd hoe "het informatie-systeem" werkt. Tegelijkertijd werd mijn positie als vragende partij steeds indringender bevraagd: wie ben jij? Wat kom je doen? Ben je objectief genoeg?

Dat zijn geen onschuldige vragen. Het zijn poortwachtersvragen. Mijn persoonlijke betrokkenheid als geadopteerde zelf en mijn emotie werden zelden erkend als kennisbron. Ze werden juist maar al te graag gebruikt als reden tot terughoudendheid. Alsof degenen voor wie deze archieven van existentieel belang zijn, per definitie te nabij zouden zijn om er betekenis aan te kunnen geven als onderzoeker. Ongefundeerde afstand werd gezien als legitimatie, nabijheid als risico. (Kom nog over twee jaar nog maar eens terug, werd er gezegd in het Nationaal Archief. Dan hebben wij alles af, wij hebben geen enkele behoefte aan jouw vragen). Mijn verschijning en communicatiestijl werden soms bij de voordeur al aangegrepen voor insinuaties dat ik als vrouw van kleur me 'te nabij' zou uiten tegenover sommige mannen in het archief. Steeds vroeg ik me af waarom mijn echtheid en professionele intentie zo makkelijk werden verdraaid tot seksuele toespelingen. Dit ondermijnde mijn onderzoek en raakt me diep tot op de dag van vandaag. Als onderzoeker wil ik de vrijheid hebben om vragen, betrokkenheid en mijn menselijkheid onverkort te kunnen benoemen.

Voor wie is informatie openbaar?

De archiefpraktijk in adoptie raakt een pijnlijke kern van openbaarheidsprincipes, merkte ik. Openbaarheid is geen juridische eindtoestand, hoe graag we dat

toch wel graag zo willen benoemen en behouden. Het is een absolute en enige relationele praktijk, waarin voortdurend wordt bepaald wie toegang krijgt, wie mag spreken en wie geloofwaardig wordt geacht. Het gaat immers om de mens, de mensenrechten die al dan niet in de openbaarheid mogen komen. Het gaat dan niet erom of het document met inhoud *an sich* openbaar is, nee, de belevenis van de lezer smelt samen met het archiefstuk, en dat vormt samen een openbaarheidsprincipe.

'DE ARCHIEFPRAKTIJK IN ADOPTIE RAAKT EEN PIJNLIJKE KERN VAN OPENBAARHEIDSPRINCIPES'

Wie is de gebruiker van het archief? In beleidsstukken verschijnt deze zin best vaak als nogal abstracte categorie: de burger, de onderzoeker, de journalist. In de praktijk is de gebruiker van adoptiearchief heel concreet en belichaamd. Voor geadopteerden en afstandsouders is dat regelmatig iemand, een mens met emotie, die zoekt naar herkomst, identiteit en familie. Iemand voor wie een dossier geen administratief object is, maar een fundament onder zijn of haar bestaan. De archiefwereld is historisch ingericht op afstand, reconstructie, duiding en interpretatie achteraf. Maar voor een groeiende groep gebruikers is het archief geen verleden, maar een directe realiteit. Geen bron, maar een spiegel. Geen studieobject, maar een bestaansvoorwaarde. Toch blijven processen primair ingericht op procedurele juistheid die zich vertaalt in: 'Ja, je hebt gelijk, maar volgen we de regels, borgen we privacy, handelen we binnen de wet?' Essentiële vragen natuurlijk, maar ze verhullen een fundamentele kwestie: wat betekent deze informatie voor degene om wie het gaat?

Systeemgedrag en informatiemonopolie

In mijn onderzoeksperiode sprak ik tientallen mensen binnen en rondom het archiefveld. Ik ontmoette betrokken professionals, maar ook destructieve kilte, weerstand, wantrouwen en soms openlijke vijandigheid. Ik zag en hoorde ook hoe persoonlijke opvattingen van medewerkers, topambtenaren en directeurs over adoptie, afkomst en 'hoe dingen vroeger gingen' doorwerkten in de omgang met gebruikers van de documenten. Context en tijdsgeest worden al ingeroepen voordat iemand een document had gezien. Interpretatie wordt niet alleen gevolgd door informatie, maar vooraf ingekaderd. Dat is geen incident. Dat is systeemgedrag. In dit systeem worden toegang, duiding en legitimiteit structureel gereguleerd. Wie mag vragen stellen?

Wie wordt serieus genomen? Wie mag betekenis geven? Grip op informatie blijkt geen neutrale ambitie, maar een verdelingsvraagstuk en daarmee een machtsvraag. Als informatie de ruggengraat van goed bestuur vormt, zoals vaak wordt gesteld, waarom zou diezelfde informatie dan niet de ruggengraat mogen zijn van persoonlijke geschiedenissen? Waarom blijft de taal van informatievoorziening verankerd in bestuurlijke logica, terwijl de impact primair individueel wordt gedragen?

‘DE ARCHIEFWERELD BLEEK NIET ALLEEN MAAR EEN INFRASTRUCTUUR VAN DOCUMENTEN’

In de praktijk moet de gebruiker zich aanpassen aan het systeem: zich legitimeren als onderzoeker, casus of ‘doelgroep’, emotioneel flexibel vertalen in termen die het systeem begrijpt, terwijl de eigen werkelijkheid hoe wij onszelf duiden vaak niet past.

Grip op informatie: persoonlijk en politiek

Voor geadopteerden is grip op informatie geen abstracte beleidskreet, maar een concreet, persoonlijk vraagstuk. Archiven zijn ingericht binnen wettelijke kaders die vaak niet worden ingericht om daadwerkelijk toegang te geven tot informatie die het recht op identiteit ondersteunt. De documenten zijn vaak gevormd in internationale en koloniale contexten, en die structuren werken door in procedures, in documenten en in de manier waarop geloofwaardigheid wordt toegekend aan onze ervaringen, ervaringen die volgens ‘het systeem’ niet spreken uit de documenten zelf. De vraag naar herkomst is daarmee niet alleen persoonlijk, maar ook politiek.

Openbaarheidsbeleid als macht

Daarmee komen we bij het volgende niveau: niet alleen wat openbaarheid betekent, maar wat openbaarheids-

beleid concreet doet in deze mensenrechtencontext. Transparantie kan niet worden gereduceerd tot louter toegankelijkheid van een document. Het vraagt om reflectie op macht, positie en de rol van archiefinstellingen zelf. Zij zijn niet alleen beheerders, maar ook begrenzers van betekenis. Zij bepalen welke informatie wordt ontsloten, aan wie en onder welke disclaimers. Vaak wordt over het hoofd gezien dat openbaarheid in deze context ook de ervaringen van gebruikers omvat. Ontsloten informatie raakt levens, en wat zich in die levens opent bij het lezen en ontdekken van een dossier, mag niet worden weggemoffeld. Het erkennen van deze impact is een essentieel onderdeel van openbaarheidsbeleid.

Het meest ongemakkelijke is, denk ik, dat dit vraagt om het loslaten van de veronderstelling dat archiven neutraal opereren.

De gebruiker centraal

De roep om ‘de gebruiker centraal’ te stellen klinkt al jaren. Maar zolang niet wordt bevraagd wie die gebruiker is en wie dat mag zijn, blijft het een lege belofte. Werkelijke centrering betekent dat ongemakkelijke stemmen, kritische vragen en belichaamde kennis serieus worden genomen, juist omdat zij dicht bij de materie staan.

Mijn onderzoek maakte één ding onontkoombaar duidelijk: archiven zijn geen neutrale bewaarplaatsen. Ze zijn plekken waar betekenis wordt geproduceerd, gestuurd en soms actief begrensd.

De vraag is daarom niet alleen hoe we informatie toegankelijk maken, maar: voor wie, onder welke voorwaarden en met wiens recht om te duiden? Onze moeders in onze herkomstlanden alleen misschien? Zolang deze vragen niet expliciet en kritisch door archiefinstituten, betrokken overheidsinstituten aan zichzelf worden gesteld, blijft openbaarheid een selectief privilege en grip op informatie voor sommigen vanzelfsprekend, voor anderen een strijd die nooit ophoudt.

INTERVIEW

Tekst **Bart Hekkert**

Bart Hekkert is redactielid Od

Beeld D66

‘Woo als motor van vooruitgang’

De Wet open overheid (Woo) is voor D66-Kamerlid Joost Sneller veel meer dan een instrument om documenten op te vragen. Volgens hem legt de wet een democratisch uitgangspunt vast: overheidsinformatie is in beginsel van iedereen. Openbaarheid is daarmee niet alleen een middel om macht te controleren, maar ook een voorwaarde voor beter bestuur. Tegelijkertijd ziet hij dat die belofte niet volledig wordt waargemaakt.

Joost Sneller is mede-initiatiefnemer van de Woo. ‘De overheid is van ons allemaal,’ zegt hij, ‘dus haar informatie in beginsel ook. Die overtuiging wordt vaak negatief uitgelegd: met openheid kan de overheid worden gecontroleerd, kunnen autoritaire reflexen worden voorkomen en misbruik van macht of overheidsgeld worden tegengegaan. Ik ben de eerste om dat volmondig te erkennen, maar toch zie ik het ook positiever in: voor mij is transparantie óók de motor van onze vooruitgang.’

Werkelijke leiders

‘Werkelijk sterke leiders zijn immers geen dictators die weigeren verantwoording af te leggen,’ aldus Sneller, ‘maar democratische bestuurders die zich openstellen voor andere, betere inzichten en weerlegging van hun eigen aannames of verwachtingen op basis van de feiten. Dat je burgers, journalisten en maatschappelijke organisaties inzage geeft in welke gegevens, aannames, belangen of invloeden een rol spelen bij het maken van beleid past bij die overtuiging.

De Woo is een wet met veel technische aspecten, maar haar grootste maatschappelijke bijdrage schuilt in het vastleggen van openheid als democratische waarde.’ Tegelijk stelt hij dat de Woo in de praktijk nog onvoldoende de kans krijgt om die belofte waar te maken. Niet omdat de wet zelf tekortschiet, maar omdat de uitvoering achterblijft. De grootste knelpunten zitten volgens hem in de informatiehuishouding en de bestuurscultuur binnen de overheid: ‘De waarde van een wet ligt in de praktijk. Het grootste

‘OPENHEID ALS DEMOCRATISCHE WAARDE IS DE GROOTSTE BIJDRAGE VAN DE WOO’

probleem van de Woo is dat de wet nog geen eerlijke kans heeft gekregen. Zo is de actieve openbaarmaking van veel soorten documenten nog steeds niet van start gegaan.’

Critici die pleiten voor een afzwakking van de wet proberen wat hem betreft aan de verkeerde knoppen te draaien. Sneller: ‘Trage afhandelingen van verzoeken en hoge uitvoeringslasten zijn geen uitvloeisels van de wet zelf, maar veeleer van een systeem dat tegenwerkt. De uitvoering loopt nog steeds vast door gebrekkige informatiehuishouding en een krampachtige bestuurscultuur. Zolang documenten versnipperd zijn opgeslagen of systemen niet goed doorzoekbaar zijn en de parafenlijn te lang is of contact met verzoekers intern wordt ontmoedigd, blijft een Woo-verzoek moeilijk uitvoerbaar.’

Hoogste prioriteit

De informatiehuishouding op orde brengen is nu de hoogste prioriteit, aldus Sneller. ‘Wanneer

dat aan de orde is, zullen Woo-verzoeken minder nodig zijn, en ziet de wet zoals die bedoeld is pas echt het daglicht. Uit recent onderzoek blijkt dat de doorlooptijd van Woo-verzoeken tussen ministeries sterk verschilt en dat de gemiddelde doorlooptijd voor het eerst is afgenomen. We zien dus in de praktijk dat een voortvarende uitvoering van de Woo wel kan. Dat is een mooie aanmoediging om de komende tijd hard aan de slag te gaan voor een Wet open overheid die haar waarde bewijst.’

Joost Sneller,
D66-Kamerlid